शिक्षा निदेशालय, राष्ट्रीय राजधानी क्षेत्र दिल्ली

अङ्कयोजनाविश्लेषणम् 2 (सत्रम्– 2023-24)

खण्डः- क

अपठितांश – अवबोधनम् 10 अङ्काः

1. अपठितगद्यांशः-

अ. एकपदेन उत्तरत – (केवलं प्रश्नद्वयम्) 1x2=2

(i) छात्राः अपठितगद्यांशात् एकपदस्य समुचितोत्तरस्य अन्वेषणं कुर्वन्ति।

परामर्शः– छात्रान् वाक्यस्य समुचितं अर्थग्रहणाय प्रेरणम्।

आ. पूर्णवाक्येन लिखत- (केवलं प्रश्नद्वयम्) 2x2=4

(i) छात्राः अपठितगद्यांशात् आत्मावबोधनाधारेण उत्तरनिर्धारणार्थं समुचितवाक्यानां चयनं कुर्वन्ति।

परामर्शः– छात्राः अपठितगद्यांशस्य अवबोधने समर्थाः भवेयुः।

इ.) अस्य अनुच्छेदस्य कृते उपयुक्तं शीर्षकं संस्कृतेन लिखत । 1

परामर्शः– छात्राः अपठितगद्यांशस्य केन्द्रीयभावग्रहणे समर्थाः भवेयुश्चेत् द्वित्रिपदात्मकं शीर्षकं चेतुं समर्थाः भविष्यन्ति।

ई.) 1x3=3

(i) "विशुद्ध्या श्रद्धया" अत्र विशेषणपदं किम्?

(क) "श्रद्धया" इति समुचितम् उत्तरम्

(ii) पार्श्वम् इति पदस्य किं समानार्थकपदं गद्यांशे प्रयुक्तम्?

(ग) "सकाशम्" इति समुचितम् ।

परामर्शः– पदस्यार्थस्य समुचितं ज्ञानम्।

(iii) "उपागच्छत्" इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

(घ) कौत्सः इति समुचितः विकल्पः।

परामर्शः– वाक्यरचनायाः अभ्यासे कर्तृक्रियापदानां ज्ञानम्।

(iv) 'ग्रहीतुम्' इति पदस्य किं विलोमपदं गद्यांशे प्रयुक्तम्?

(ग) दातुम् इति समुचितः विकल्पः।

परामर्शः– वाक्यरचनायाः अभ्यासे कर्तृक्रियापदानां ज्ञानम्।

खण्डः ख

रचनात्मककार्यम् 15 अङ्काः

2. पत्रलेखनम्

(1) नमोनमः (2) पत्रात् (3) अभवम् (4) शक्नुमः (5) भाषासु (6) अनेकासु (7) संस्कृतस्य (8) ग्रन्थाः (9) विषयैः (10)मित्रम्

परामर्शः- औपचारिकस्य अनौपचारिकस्य च पत्रस्य प्रारूपस्य ज्ञानम् । छात्रेषु रचनात्मकदक्षतायाः वर्धनाय पत्रलेखनस्य समये समुचितानां शब्दानां चयनकौशलस्य सामर्थ्य-संपादनम्।

3. चित्रवर्णनम् (1x5 = 5)

अत्र छात्रेभ्यः संक्षिप्तवाक्यरचना अपेक्षिता वर्तते । वाक्यशुद्धि: द्रष्टव्या । अस्य प्रश्नस्य प्रमुखम् उद्देश्यं वाक्यरचना अस्ति । वाक्यं दीर्घम् अस्ति अथवा लघु इति महत्त्वपूर्णं नास्ति । प्रतिवाक्यम् अर्धः अङ्क: भावस्य कृते अर्धः अङ्क:च व्याकरणशुद्धतानिमित्त निर्धारितः अस्ति । मञ्जूषायां प्रदताः शब्दाः सहायतार्थं सन्ति । छात्रः तेषां वाक्येषु प्रयोगं कुर्यादेव इति अनिवार्यं नास्ति । छात्र : स्वमेधया अपि वाक्यानि निर्मातुं शक्नोति । मञ्जूषायां प्रदत्तानां शब्दानां विभक्तिं परिवर्तनं कृत्वा अपि वाक्यनिर्माण कर्तुं शक्यते ।

अथवा

अनुच्छेदलखनम् -

अयं विकल्पः सर्वेषां कृते अस्ति । छात्रा: मञ्जूषायां प्रदत्तानां शब्दानां विभक्तिं परिवर्तनं कृत्वा अपि वाक्यनिर्माणं कर्तुं शक्नुवन्ति ।अतः अङ्काः देयाः ।अन्ये नियमाः चित्रवर्णनस्य अनुगुणं पालनीया: ।

4. अधोलिखितानि वाक्यानि संस्कृतभाषया अनूद्य लिखत– (केवलं वाक्यपञ्चकम्) 1x5=5

(i) अक्षितः गृहं गन्तुम् इच्छति ।
(ii) रामः अयोध्यातः वनम् अगच्छत् ।
(iii) एषः मम ग्रामः अस्ति ।
(iv) माता भोजनं पचति ।
(v) अनुजस्य भगिनी आगच्छत् ।
(vi) बालकः सिंहात् बिभेति ।
(vii) वृक्षाः अस्माकं मित्राणि सन्ति ।

परामर्शा:- छात्रान् कर्तृपदानां क्रियापदानाम् अवबोधनम्।कारकविभक्त्यानुगुणं छात्राणां कृते वाक्यरचनाया: अभ्यास: । क्रिया कर्ताऽनुगामिनी भवेत् ।

'ग'-खण्ड:

अनुप्रयुक्त-व्याकरणम् 25 अङ्काः

5. अधोलिखितेषु वाक्येषु रेखांकितपदस्य सन्धिपदं सन्धिच्छेदपदं वा लिखत (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1x4=4

(i) अभ्यासवान भव पुस्तकस्य साहाय्येन विसर्गसन्धिं बोधयत।
(ii) अभ्यासवान भव पुस्तकस्य साहाय्येन विसर्गसन्धिं बोधयत।
(iii) अभ्यासवान भव पुस्तकस्य साहाय्येन विसर्गसन्धिं बोधयत।
(iv) अभ्यासवान भव पुस्तकस्य साहाय्येन व्यञ्जनसन्धिं बोधयत।

6. अधोलिखितवाक्येषु रेखाङ्कितपदानां समासं विग्रहं वा प्रदत्तविकल्पेभ्यः चिनुत- (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1x4=4

परित्यज्य फलं पक्वं भुङ्क्तेऽपक्वं विमूढा धीः यस्य सः।
(ख) विमूढधीः इति समुचितम् उत्तरम्

(ii) वाक्पटुः धैर्यवान् मन्त्री सभायामप्यकातरः।
(क) वाचि पटुः इति समुचितम् उत्तरम्

(iii) वानरः सिंहस्य कर्णमाकृष्य पुनः वृक्षोपरि आरोहति।
(घ) वृक्षस्य उपरि इति समुचितम् उत्तरम्

(iv) आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थः महान् रिपुः।
(ग) शरीरे स्थितःइति समुचितम् उत्तरम्

(v) सुरभेरिमाम् अवस्थां दृष्ट्वा सुराणाम् अधिपः ताम्
(ख) सुराधिपः इति समुचितम् ।

7. अधोलिखितवाक्येषु रेखाङ्कितपदानां प्रकृति-प्रत्ययौ संयोज्य विभज्य वा उचितम् उत्तरं विकल्पेभ्यः चिनुत-
(केवलं प्रश्नचतुष्टयम्)
परामर्शः– प्रत्ययानां सम्यगवबोधः।   1x4=4
पाषाणी सभ्यता निसर्गे स्यान्न समाविष्टा ।
(ग) सभ्य+तल् इति समुचितम् उत्तरम्।

(ii) ललितलतानां माला रमणीय +टाप् ।
(ख) रमणीया इति समुचितम् उत्तरम्।

(iii) वाक्पटुः धैर्यवान् मन्त्री सभायामप्यकातरः ।
(क) धैर्य+मतुप् इति समुचितम् उत्तरम्।

(iv) पाषाणी सभ्यता निसर्गे स्यान्न समाविष्टा ।
(घ) पाषाण+ङीप् इति समुचितम् उत्तरम्।

(v) भाषा+ठक् ज्ञानं सम्यक्तया प्राप्तव्यम्।
(घ) भाषिकम् इति समुचितम् उत्तरम्।

8. वाच्यानुसारं उचितपदैः रिक्तस्थानानि पूरयित्वा अधोलिखितं संवादं विकल्पेन पूरयत। (केवलं प्रश्नत्रयम्)
1x3=3
(i) कृष्ण: - हे पार्थ! .... सदा धर्मस्य पक्षे भवामि।
(क) अहम् इति समुचितम् उत्तरम् । यदा छात्राणां लकारेषु गतिः भविष्यति तदैव "भवामि" इति पदं दृष्ट्वा छात्राः "अहम्" इति उचितं पदं योजयितुं शक्यते।

(ii) अर्जुन:- अधुना एतत् मया ....।
(ख) ज्ञायते इति समुचितम् उत्तरम् । कर्मवाच्ये तृतीयान्तकर्त्रा मया सह आत्मनेपदी क्रिया भवति।

(iii) कृष्ण: - यदि .... ज्ञायते तर्हि अलं चिन्तया ।
(घ) त्वया इति समुचितम् उत्तरम् । कर्मवाच्ये तृतीयान्तकर्त्रा त्वया सह आत्मनेपदी क्रिया भवति।

(iv) अर्जुन: - अहं अवश्यं युद्धं ....
(ग) करिष्यामि इति समुचितम् उत्तरम् । उत्तमपुरुषस्य कर्त्रा सह उत्तमपुरुषस्य क्रिया युज्यते।

9. प्रदत्तेभ्यः रिक्तस्थानेभ्यः समुचितं कालबोधकशब्दं लिखत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1x4=4
(i) माता 9:00 ....नववादने......... भोजनं निर्माति ।
(ii) बालका: 9:30 ....सार्धनववादने......... भोजनं कुर्वन्ति ।
(iii) अध्यापक: 10:15 ....सपाददशवादने.......... पाठं पाठयति ।
(iv) मित्राणि 11:45 ....पादोनद्वादशवादने.......... क्रीडन्ति ।
(v) पितामह: 4:30 ......सार्धचतुर्वादने........... मिष्ठान्नं ददाति ।
परामर्शः– समयस्य भाषायां ज्ञानम् अनिवार्यम्। ज्ञात्वा लिखन्तु।

10. मञ्जूषायां प्रदत्तैः उचितैः अव्ययपदैः अधोलिखितवाक्येषु रिक्तस्थानानि पूरयत - (केवलं प्रश्नत्रयम्)
1x3=3

(i) कियांश: .... नृत्यं करिष्यति। करिष्यति लृट्लकारस्य क्रियाम् अनुसृत्य छात्राः भविष्यत्कालाधारितं श्वः पदं चिनुयुः।
(ii) यावत् आरक्षकः आगच्छति .... चौरः पलायते। यावत् पदेन सह तावत् पदस्य नित्यसम्बन्धः भवति अतः मञ्जूषा दृष्ट्वा तावत् इति पदस्य चयनं स्वाभाविकम्।
(iii) .... रविवासरः आसीत्। आसीत् इति भूतकालिकां क्रियां दृष्ट्वा विगतदिवसस्य संगतिः स्वीकरणीया। अर्थात् अत्र ह्यः पदस्य संगतिः भविष्यति।
(iv) बुद्धिर्बलवती तन्वि सर्वकार्येषु ....। पाठस्था सूक्तिरियम् , अतः सूक्तिं ध्यात्वा सर्वदा पदस्य संगतिः करणीया।

मञ्जूषा

सर्वदा, श्वः, ह्यः, तावत्

11. अधोलिखितवाक्येषु रेखाङ्कित - अशुद्धपदाय उचितपदं चित्वा वाक्यानि पुनः लिखत - (केवलं प्रश्नत्रयम्) (1x3=3)
परामर्शः – विशेषण–विशेष्य–परिचयः शिक्षकेन पूर्वमेव दातव्यः।
(i) हिमकर: शीतला भवति ।
(ग) शीतलः इति समुचितम् उत्तरम् । हिमकरः विशेष्यं पुल्लिङ्गे वर्तते, तस्य विशेषणमपि पुल्लिङ्गे भविष्यति।

(ii) तौ फलानि खादन्ति ।
(ग) खादतः इति समुचितम् उत्तरम् ।

(iii) जलः निर्मलम् अस्ति।
(क) जलम् इति समुचितम् उत्तरम् । नपुंसकलिङ्गस्य विशेषणेन सह नपुंसकलिङ्गस्य विशेष्यम्।

परामर्शः– विशेषण–विशेष्यस्य ज्ञानम्।
(iv) अहं श्वः पत्रं लिखामि।
(ख) लेखिष्यामि इति समुचितम् उत्तरम् । उत्तमपुरुषस्य कर्त्रा सह उत्तमपुरुषस्य क्रिया

घ–खण्डः
पठितावबोधनम्

12. अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा प्रदत्तप्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतेन लिखत - 5
(अ) एकपदेन उत्तरत- (केवलं प्रश्नद्वयम्) ½ x2=1
(i) चौर:
(ii) मञ्जूषाम्
(iii)पादध्वनिना
परामर्श:-छात्रा: पठितगद्यांशाद् समुचितस्य उत्तरस्य अन्वेषणे समर्था: भवेयुः।
(आ) पूर्णवाक्येन उत्तरत (केवलं प्रश्नद्वयम्) 1x2=2
(i)तत्र विचित्रम् अघटत् यत् चौर: एव उच्चै: क्रोशितुम् आरभत्- "चौरोऽयम् चौरोऽयम्" इति
(ii) ग्रामवासिन: वराकमतिथिं चौर मत्वा अभर्त्सयन्।
(iii) ग्रामस्य आरक्षी एव चौर आसीत्।
परामर्श:- छात्रा: पठितगद्यांशाद् अवबोधनस्य आधारेण समुचितवाक्यस्य चयने समर्था: भवेयुः ।
(इ.) यथानिर्देशम् उत्तरत - (केवलं प्रश्नद्वयम्) 1x2=2
(i) चौर: (छात्राणां कृते क्रियापदानाम् एवञ्च कर्तृपदानां ज्ञानसम्पादनम्)

(ii) विचित्रा (छात्राणां कृते विशेषणविशेष्यो: ज्ञानसम्पादनम्)
(iii) नीचै: (छात्राणां कृते विपरीतपदानां ज्ञानसम्पादनम्)
13. अधोलिखितं पद्यांशं पठित्वा प्रदत्तप्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतेन लिखत - 5
अ. एकपदेन उत्तरत (केवलं प्रश्नद्वयम्) ½ x2=1
(i) आचार:
(ii) सदाचारं
(iii) सदाचारं
परामर्श:- छात्रा: पठितपद्यांशाद् समुचितस्य उत्तरस्य अन्वेषणे समर्था: भवेयुः।
आ. पूर्णवाक्येन उत्तरत (केवलं प्रश्नद्वयम्) 1x2=2
(i) आचार:प्रथमो धर्म: इति विदुषां वच: ।
(ii) प्राणेभ्योपि विशेषत: सदाचारं रक्षेत् ।
(iii)श्लोकानुसारेण आचार:प्रथमो धर्म: ।
परामर्श:- छात्रा: पठितपद्यांशाद् अवबोधनस्य आधारेण समुचितवाक्यस्य चयने समर्था: भवेयुः ।
इ. यथानिर्देशम् उत्तरत - (केवलं प्रश्नद्वयम्) 1x2=2
(i) प्रथमो/ प्रथम:
(छात्राणां कृते विशेषणविशेष्यो: ज्ञानसम्पादनम्)
(ii)प्रथम:
(छात्राणां कृते विपरीतपदानां ज्ञानसम्पादनम्)
(iii)विदुषां
(छात्राणां कृते समानार्थकपदानां ज्ञानसम्पादनम् , अवबोधनम् च।

14. अधोलिखितं नाट्यांशं पठित्वा प्रदत्तप्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतेन लिखत - 5
अ. एकपदेन उत्तरत। (केवलं प्रश्नद्वयम्) ½ x2=1
(i)काक:
(ii) पिक:
(iii) काक:
परामर्श:- छात्रा: पठितपद्यांशाद् समुचितस्य उत्तरस्य अन्वेषणे समर्था: भवेयुः।

आ. पूर्णवाक्येन उत्तरत। (केवलं प्रश्नद्वयम्) 1x2=2
(i) काकचेष्ट: विद्यार्थी एव आदर्शच्छात्र: मन्यते ।
(ii) पिक वदति -अलम् अलम्………. काक: पिक: पिक: ।
(iii) पिकस्य संततिं काक: पालयति ।
परामर्श:-छात्रा: पठितपद्यांशाद् अवबोधनस्य आधारेण समुचितवाक्यस्य चयने समर्था: भवेयुः ।

इ यथानिर्देशम् उत्तरत - (केवलं प्रश्नद्वयम्) 1x2=2
(i)अनृतं
(छात्राणां कृते विपरीतपदानां ज्ञानसम्पादनम्)
(ii) विद्यार्थी
(छात्राणां कृते विशेषणविशेष्यो: ज्ञानसम्पादनम्)
(iii) विद्यार्थी
(छात्राणां कृते क्रियापदानाम् एवञ्च कर्तृपदानां ज्ञानसम्पादनम्)
15. रेखाङ्कित-पदानि आधृत्य समुचितं प्रश्ननिर्माणं कुरुत-(केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1x4=4
(i) केन (ii) कस्य (iii) कीदृश: (iv) के (v) केभ्य:
परामर्श:- छात्राणां कृते प्रश्नवाचकपदानां ज्ञानसम्पादनम्, किम् शब्दरूपाणां ज्ञानम्।

16. मञ्जूषातः समुचितपदानि चित्वा अधोलिखित-श्लोकस्य अन्वयं पूरयत - 1x4=4
अथवा
मञ्जूषायाः साहाय्येन श्लोकस्य भावार्थे रिक्तस्थानानि पूरयित्वा पुनः लिखत -
(1) मृणालपटली (2)नलिनानि 3) सरोवरस्य (4) कृतोपकार:
परामर्श: - श्लोकस्य अर्थानुसारं पदानां व्यवस्थापन- कौशलस्य सम्पादनम्
(1)क्रोध: (2) देहानां (3) काष्ठेषु (4)शरीराणि
परामर्श:- श्लोकस्य भावार्थस्य ज्ञानं, संस्कृते अर्थलेखनस्य सामर्थ्य संपादनम्।
17. अधोलिखित-कथांशं समुचित-क्रमेण लिखत – ½ x8=4
(4) (1) (5) (2) (6) (7) (3) (5)
परामर्श:-कथाया: केंद्रीय भावार्थस्य ज्ञानसम्पादनम्,वाक्यानां कथाक्रमानुसारेण योजनाया: पाठनम् ।
18. अधोलिखितवाक्येषु रेखाङ्कितपदानां प्रसंगानुकूलम् उचितार्थं चिनुत (केवलं प्रश्नत्रयम्) 1 x3 =3
(i) गज:
(ii)असत्यम्
(iii)श्रुत्वा
(iv)तडागस्य
परामर्शः – छात्राणां कृते पर्यायपदानाम् अवबोधनम्, एवञ्च प्रसङ्गानुसारम् अर्थग्रहणस्य सामर्थ्यस्य विस्तारः।